

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ТЕТЯНА ПАНАСЕНКО

**ОЛЕКСАНДР
ДОВЖЕНКО**

Харків
«Фоліо»
2018

ТАЛАНТ І КРАСА

Сучасники Олександра Петровича Довженка стверджували, що ніхто не бачив його пасивним, байдужим або ж заспокоєним і розслабленим. Його звичайний стан — незмінна висока душевна напруга. Зовні стриманий, він завжди був немов наелектризований, готовий до невідкладної дії, до неймовірного злету фантазії. Ті, хто знав митця, казали, що до такої людини, як Олександр Петрович, хотілося прийти, бути поруч. У його присутності люди ставали кращими: він був надзвичайно харизматичним, з дивною аурою, легкою й комфортною людиною, але разом з тим лідером — навіть якщо мовчав. Характеризуючи Довженка — «...скромний, красивий, мужній, мудрий, тихий і чистий», — І. Андроников¹ забув лише про одну рису — доброту. Розповідають, що навіть доноси на Олександра Петровича часто були не злобними й ворожими, а захопленими!

¹ Андроников (Андронікашвілі) Іраклій Луарсабович (1908—1990) — російський радянський письменник, літературознавець, народний артист СРСР, доктор філологічних наук. Літературознавчі книги: «Життя Лермонтова» (1939), «Оповідання літературознавця» (1949). Виступав з усними оповіданнями про видатних письменників, артистів та ін.

Для всіх навколо Довженко був центром всесвіту, він був Сонцем, навкруги якого обертались інші планети. Юрій Яновський порівнював його голос із фанфарами, які неможливо було не слухати. Він був закоханий у красу й гармонію, захоплений усім, що відбувається в житті, — уже зрілий митець занотував у своєму «Щоденнику» слова Анатолія Франса¹, які повністю відповідали його світогляду: «Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу. У ній більш глибокої істини, ніж в одній лише голій правді. Істинне тільки те, що прекрасне».

Він був мрійником і фантазером. Остап Вишня² казав, що Довженко «завжди говорив не про те, що було, і не про те, що є, а про те, що колись буде». Мріяв усю землю перетворити на розкішний квітучий сад. Його називали «живим акумулятором ідей». Мав пристрасть усе перебудовувати й змінювати, а точніше — вдосконалювати, покращувати. Виношував план архітектурної забудови і реставрації Києва, створив проект архітектурного оформлення Дніпра, проектував пам'ятники видатним діячам.

Йому був лише рік, коли брати Люм'єри³ в Парижі вперше продемонстрували диво технічної думки — «рухливі фо-

¹ *Франс Анатоль* (Жак Анатоль Тібо; 1844—1924) — французький письменник. «Злочин Сильвестра Боннара» (1881), «Таїс» (1890), «Острів пінгвінів» (1908) та ін. Нобелівська премія, 1921.

² *Остап Вишня* (Губенко Павло Михайлович; 1889—1956) — український радянський письменник-сатирик і гуморист.

³ *Брати Люм'єри* (Луї Жан і Огюст) — французькі винахідники, що розробили конструкцію кіноапарата для знімання і проєкції рухомих фотографій.

тографії». Це було народження кінематографа у світі. А в Україні саме він, Олександр Петрович Довженко, підніме це мистецтво до найвищого рівня. Неповторний Чарлі Чаплін¹ зазначав: «Слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного великого митця, мислителя і поета — Олександра Довженка».

¹ Чаплін Чарлз Спенсер (1889—1977) — американський кіноактор і режисер. У 1913—1952 рр. працював у Голлівуді. Фільми: «Золота лихоманка» (1925), «Вогні великого міста» (1931), «Диктатор» (1940) та ін.

РОДИНА

Протягом 1942—1956 років митець працював над невеликою кіноповістю «Зачарована Десна». Цей автобіографічний твір, розпочатий у найлютіші роки війни, словами самого Майстра розповідає про його дитинство, родину, рідне село, працюючих і талановитих людей, які оточували малого Сашка. Це чарівна, чиста, захоплююча розповідь про світ, який формував світогляд майбутнього художника. Мабуть, даремно Олександр Петрович так довго працював над цим твором, шліфуючи кожне слово, вдосконалюючи кожний образ, зображуючи неповторну красу дитячого світосприйняття.

Олександр Довженко народився у селі Сосниця Чернігівської губернії, точніше, на його околиці, яку називали В'юнище. Це сталося 10 вересня 1894 року в багатодітній селянській родині. У метричній книзі Соборно-Троїцької церкви записано: «Рождение: 29 августа; крещение: 30 августа; звание, имя и фамилия родителей и какого вероисповедания: сосницкий казак Петр Семенович Довженко и законная жена его Дария Ермолаевна; оба православного вероисповедания; имена родившихся детей: Александр». Рід Довженків був давній і сла-

вився довгожителеми: прабаба письменника прожила понад сто років, дід помер столітнім. Може, якби доля не була Олександра Петровича постійно й немилосердно, він теж дожив би до такого поважного віку. Дослідники біографії Олександра Петровича стверджують, що предки Довженка прибули в Сосницю з Полтавщини. Найдавнішого предка письменника звали Карпом. А у 80-х роках XIX ст. була навіть вулиця, що мала назву Довженкова — за прізвищем роду. Дід Семен за молодих років чумакував («...Мій покійний найдобріший дід Семен Тарасович, колишній чумак, чесний і незлобливий. Від нього у мене в картинах завжди з любов'ю написані образи дідів. Це теплота дитинства»).

Батько, Петро Семенович Довженко (1863—1943), був хліборобом, рибалкою, смолярем, перевізником на Десні. Замолоду наймитував у Таврійській губернії. Як згадував письменник в «Автобіографії», «землі у нас було сім чи сім з половиною десятин. Земля була не дуже родюча, і тому, щоб підтримати своє натуральне господарство, батько ще наймався в підводчики та смолярював». Батько й мати Сашка були неписьменні, тож Петро Семенович, чоловік мудрий і справедливий, з усіх сил тягнувся, щоб хоч дітям дати освіту, відкрити їм дорогу в широкий світ. Олександр Петрович захоплювався й пишався своїм батьком, ось який опис рідної людини залишив він нащадкам у кіноповісті «Зачарована Десна»: «Багато бачив я гарних людей, ну такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного, і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

ЗМІСТ

Талант і краса	4
Родина	7
Навчання	12
Варвара	16
Пошуки	20
За кордоном	22
Художник	24
Кіномистецтво. Перші кроки	29
Шедеври	33
Зустріч	36
Юлія чи «Юлька»?	40
«Земля»	44
Звукове кіно	50
Заслання? Втеча? Порятунок?	53
На Далекому Сході. «Аероград»	58
«Український Чапаєв»	61
Визволення	66

Війна	69
Щоденник	74
Харків	82
«Україна в огні»	85
Останні роки війни	91
«Мічурін»	95
Подальша робота	98
В Україні	103
«Я не геній...»	108
Останній рік. Неповернення	114